

Inis Škreli

Univerzitet Babeš-Bolaj, Kluž-Napoka

Srpsko-crnogorska manjina u Skadru: izazovi identiteta

Apstrakt:

Ovaj rad predstavlja istorijsku i sadašnju situaciju u kojoj se nalazi srpsko-crnogorska manjina u Skadru i okolini u Albaniji. Rad se fokusira na komponente koje čine kolektivni identitet: (1) jezik kao snažan izvor etničkog identiteta; (2) religiju i autostereotipe koji igraju važnu ulogu u definisanju granica grupe i generišu kategorije (podgrupe) unutar slovenske zajednice u Skadru. Drugi deo rada bavi se haotičnom tranzicijom nakon komunizma u Albaniji, koja je prouzrokovala iseljavanje Srbo-Crnogoraca u Jugoslaviju. Najzad, razmotriću i popis stanovništva u Albaniji iz 2011. godine, istican kao prvi albanski popis posle 80 godina koji je uključivao pitanja o verskoj i etničkoj pripadnosti, i izneti tvrdnju kako on nije sasvim reprezentativan kada je reč o Srbima i Crnogorcima i drugim manjinama jer je sadržao izvesne diskriminišuće odredbe prema njima.

Ključne reči:

Srbo-Crnogorci, Albanija, Skadar, manjine, identitet

Cilj ovog rada je da pruži istorijski pregled i opis savremenog stanja srpske i crnogorske manjine u Albaniji.¹⁶⁸ Od 1995. godine Srbi i Crnogorci imaju status srpsko-crnogorske nacionalne manjine. Međutim, kao što ću pokazati, njihov položaj nije tako jasno definisan i postoji mnoštvo varijabli, počevši od samog imena, koje situaciju s ovom manjinom čini manje stabilnom i nepromenljivom nego što bi se to moglo učiniti na prvi pogled. Pripadnici te zajednice nastanjeni u Skadru sebe nazivaju različito – Crnogorci, Naški (*Nashki*) ili Vrakačori (*Vrakaçor*) – i uglavnom naseljavaju centralni i severozapadni deo grada. Najveći broj pripadnika ove zajednice živi u komuni Grujemir (alb. Komunë Gruemirë), pretežno u Vraki (Vrakë), kao i u Omaraju (Omaraj), Grilu (Gril), Velikom Boriču (Boriç i Madh), Malom Boriču (Boriç i Vogël), Kamici (Kamicë), Štoju (Shtoj i Vjetër, Shtoj i Ri), Dobraču (Dobraç), Golemu (Golem), Mušanu (Mushan) i Bušatu (Bushat). Ostali pripadnici ove zajednice žive rasuti po čitavoj Albaniji, pretežno u Tirani i drugom gradovima kao što su Lješ (Lezhë), Draç (Durrës), Tirana (Tiranë), Elbasan (Elbasan) i Libražd (Librazhd). U okolini Fijera (Fier) žive u selima Libovše (Libofshë) i Hamil (Hamil), kao i u gradu Berat. U ovom radu pre svega ću se fokusirati na zajednicu koja živi u Skadru, u kojem sam sprovedla najveći deo svog terenskog istraživanja.

Na prvi pogled, čini se da je jezik glavni činilac identifikacije za Srbe i Crnogorce u Skadru. Međutim, vera takođe igra važnu ulogu, pa se zajednica može po tom osnovu podeliti na dve podgrupe, pravoslavne hrišćane i muslimane. Pripadnici prve grupe zovu se Naški i pretežno vode poreklo iz Srbije i Crne Gore. Drugu podgrupu čine takozvani Podgoričani (*Podgoriçans*) koji su poreklom iz Podgorice, a čije je etničko poreklo (albansko ili crnogorsko) nepouzdan. Ovi ljudi žive uglavnom u Skadru i nekim okolnim selima (Skutsch, 2005, 64). Međutim, ova podela na osnovu vere nije oštra i ni u kom pogledu odlučujuća. Dug period državno proklamovanog ateizma tokom komunističke vladavine u Albaniji, kao što je slučaj s celokupnim albanskim stanovništvom, uticao je i na pripadnike ove zajednice. Generacije rođene posle Drugog svetskog rata udaljile su se od verskih praksi i svoju veru su praktikovale veoma retko i to u kući zajedno sa roditeljima, daleko od očiju poznanika, tajne policije (Sigurimi) i drugih. Tako je opšti ateizam poboljšao interakciju obe podgrupe i, pošto je jezik ostao jedini medijum povezivanja dve grupe jer su religija i tradicija ostavljene po strani, stvorio je zajednicu snažno utemeljenu na jeziku kao osnovnom sredstvu (i oruđu) kolektivne pripadnosti. Ipak, pravoslavna podgrupa izgleda bolje organizovana uglavnom zahvaljujući aktivnostima pravoslavnog udruženja „Sveti Jovan Vladimir“. Ovo udruženje organizuje sve pravoslavne događaje u Skadru i okolini. Udruženje ima za cilj da uspostavi redovnu versku službu na srpskom jeziku kako bi podiglo svest ljudi o njihovom pravoslavnom identitetu i ojačalo osećanje njihove nacionalne pripadnosti srbo-crnogorskoj zajednici u Albaniji (Identitet, 2015).

¹⁶⁸ Većina podataka o Srbo-Crnogorcima u Skadru dobijena je kroz intervjue sa članovima i predstavnicima udruženja Morača-Rozafa. Zahvaljujući velikodušnosti predsednika udruženja Pavla Jakoja (Brajovića) imala sam mogućnost da pristupim arhivu koji se nalazi u sedištu udruženja.

Postoji još jedna moguća podela, koju sam uočila prilikom svog terenskog istraživanja u Skadru i okolnim selima u martu 2015. godine. Reč je, naime, o izvesnoj teritorijalnoj ograničenosti grupe na selo Vraka koje se može uzeti kao središte grupnog identiteta. Stanovnici Vrake i njihovi potomci zovu se Vrakačori. Selo Vraka nalazi se na otprilike 7-8 kilometara od Skadra i, kako su mi rekli u Skadru, potpuno je naseljeno Srbo-Crnogorcima i kao takvo ima prestiž kao centar zajednice. Stanovnici govore srpski i privatno i javno i srpski im je glavni i maternji jezik, te tako i dominantni medijum. Za etnički i verski identitet zajednice važno mesto pripada crkvi Svete Trojice. Tokom moje posete uočila sam da crkvene aktivnosti na srpskom jeziku, pored liturgijske službe, obuhvataju i druge elemente koji čine sredstvo nacionalne politike. Međutim, pre nego što analiziram identitet pripadnika ove zajednice i njegove varijable, neophodno je ukratko predstaviti njenu istorijsku pozadinu.

Istorijska pozadina i statistika

Ostavljajući po strani sporne i nacionalistički inspirisane historiografije, nema sumnje da je slovenska populacija naseljavala područje oko Skadra a kasnije i samog grada još od srednjeg veka. Crnogorci su počeli da naseljavaju Vraku krajem sedamnaestog veka, i s vremenom je ovo selo postalo središte zajednice. Stanovništvo je živelo u veoma dobrim odnosima sa albanskim susedima tokom osmanske vladavine, zahvaljujući postojanju pravoslavne crkve u Skadru i u selu Vraka. Posle Prvog svetskog rata, kada je situacija u sada nezavisnoj Albaniji postala stabilnija, stanovnici Vrake dobili su određena prava, posebno u oblasti obrazovanja i verskih sloboda. Prema prvim zvaničnim podacima vezanim za nacionalne manjine, objavljenim 1928. godine, broj Srba i Crnogoraca u Albaniji procenjen je na 65.000, što je tada iznosilo 7,83% ukupnog stanovništva (Ortanovski, 2000, 114). Verovatno jedan od najpoznatijih pesnika međuratnog perioda, Miloš Đerđ Nikola (Millosh Gjergj Nikolla), bio je učitelj u školi u Vraki školske 1933-1934. godine. U proleće 1933. godine, nova vlada koju je postavio kralj Zogu sprovela je prosvetnu reformu poznatu pod imenom „Ivanajeva reforma“, prema tadašnjem ministru prosvete Marašu Ivanaju (Marash Ivanaj). Prema odredbama te reforme, sve strane i private škole u Albaniji bile su zatvorene, a u upotrebi su ostali samo udžbenici koje je odobrilo Ministarstvo prosvete (Beqja, 2006, 108). Očito, svrha reforme bila je da homogenizuje i nacionalizuje obrazovni sistem u zemlji. Usled toga, osnovne škole na srpskom jeziku otvorene 1923-1924. zahvaljujući naporima Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, zatvorene su 1934. godine. U to doba škola u Vraki brojala je 71 učenika (Luarasi, 2003).

Tokom Drugog svetskog rata pripadnici srpske i crnogorske zajednice bili su snažno uključeni u pokret otpora, jednako u Jugoslaviji i u Albaniji. Iz ove zajednice dolazi jedan od najpoznatijih komunističkih aktivista, Vasil Šanto (Vasil Shanto), koji je bio i jedan od osnivača skadarske komunističke grupe i Komunističke partije Albanije. Među prvim komunistima koji su se suprotstavili italijanskoj okupaciji bili su Jordan Misja (Jordan Misja) i Branko Kadija (Branko Kadia) iz Skadra, kao i Vojo Kuči (Vojo Kushi) iz Vrake, pa ih je komunistički režim proglasio za narodne heroje posle 1945. godine.

Situacija naposredno posle rata bila je dobra. Škola u Vraki je ponovo otvorena s nastavom na srpskom kao glavnom jeziku. Štaviše, do 1948. godine srpskohrvatski je, pored francuskog, bio jedini strani jezik koji se učio u albanskim školama. Međutim, situacija se drastično izmenila posle prekida diplomatskih odnosa između Albanije i Jugoslavije 1948. godine. U teoriji, zajednica je uživala puna kulturna i obrazovna prava. Tako, član 39. Ustava iz 1946. godine garantuje jednakost svim građanima bez obzira na njihovu nacionalnost, rasu i veru, zaštitu njihovog kulturnog razvoja i slobodnu upotrebu maternjeg jezika za nacionalne manjine (Ortanovski, 2000, 194). Član 42. Ustava iz 1976. godine sadrži i dodatno pravo manjinama da se obrazuju na njihovom maternjem jeziku u školama, a takođe im garantuje ravnopravnost u svim oblastima društvenog života (isto). U stvarnosti, međutim, za vreme komunističkog režima kršena su ljudska prava svih građana, pa tako i prava pripadnika manjina (Xhaxho, 2007, 21). Komunistički režim je zajednicu Srba i Crnogoraca stavio pod veliki pritisak asimilacije, što se odrazilo na njen broj koji je, prema kasnijim popisima stanovništva, zabeležio drastičan pad. Tako su se u jednom trenutku kao pripadnici ove zajednice izjasnile svega 66 osobe, a najveći broj Srbo-Crnogoraca zabeležen na popisima rađenim u vreme komunističkog režima iznosi 1613 osoba. Poslednji podaci iz komunističkog doba, iz 1989. godine, beleže 100 pripadnika ove manjine.¹⁶⁹ Prvi popis stanovništva posle pada komunističkog režima u Albaniji, koji je sadržao podatke o etničkim i jezičkim grupama, održan je 2002. godine. Očito, situacija u zemlji se drastično promenila u političkom smislu i Albanija je tada već bila članica OEBS-a i Saveta Evrope. Ovaj popis je ispostavio cifru od 678 Srba i Crnogoraca koji žive u Albaniji. Naredni popis iz 2011. godine pokazao je da u Albaniji živi 366 osoba srpsko-crnogorske nacionalnosti, od kojih svega 66 koristi maternji jezik u svakodnevnoj komunikaciji, što daje statistički zanemarljivu brojku od 0.01%, odnosno 0.002% ukupnog stanovništva. Ovi podaci tabelarno se mogu predstaviti na sledeći način:

Godina	1928	1950	1955	1960	1969	1979	1989	2001	2002	2001
Broj Srba i Crnogoraca	65000 7,83%	893	1613	66	...	100	...	0,02%	366 0,01%

Neki autori su iz ovoga izveli dalekosežan zaključak da je srpsko-crnogorska zajednica u Albaniji gotovo potpuno albanizovana (Endresen, 2014, 18). Međutim, udruženje Morača-Rozafa iz Skadra, najvažnije srpsko-crnogorsko udruženje u Albaniji, procenjuje da danas u Albaniji živi oko 30.000 Srbo-Crnogoraca. Prema tome, situacija

¹⁶⁹ Tokom boravka u Skadru u proleće 2015. godine imala sam prilike da čujem jednu urbanu legendu. Jedna starica Crnogorka ovako mi ju je ispričala: „Brojevi na popisima nisu važni. Postoji stara legenda koje se sećam iz svog detinjstva i koja se odnosi na Crnogorce (Malezezt) pravoslavce iz Skadra. U poredenju sa ostalim stanovnicima u gradu, nas je uvek bilo malo. Jedva da smo dostizali brojku od 100. Kada bi se rodio stoti Malezez, jedan stari bi umro. I tako je uvek bilo 99 Malezeza u Skadru, nikada nas nije bilo više“.

se čini nešto složenijom i druge okolnosti se moraju uzeti u obzir, pre svega migracioni procesi u post komunističkoj Albaniji, što su sve teme koje obrađujem u drugom delu ovog rada.

Identitet, jezik i autostereotipi – beleške sa terena

Kao što je pomenuto, od 1967. godine, kada je Albanija zvanično proglašena za ateističku zemlju, sve privatne i javne religijske proslave su zabranjene, što se takođe odrazilo na srbo-crnogorsku, kako na pravoslavnu tako i na muslimansku manjinu. Na taj način je jezik, a ne religija, postao glavni činilac samoodređenja i pripadnosti zajednici. Izostanak verskog određenja i procesi modernizacije, zbog kojih je tradicija blede-la, doveli su do stvaranja zajednice koja se jako oslanjala na govor. Kulturne razlike su iskazivane u društvenim i privatnim situacijama. Kada su se pojedinci sretali prvi put i počinjali da razgovaraju, prva informacija koju bi dobili jedno o drugom bila bi o religijskoj pripadnosti; ako bi tu bio prisutan i neki Sloven, etnička informacija bi takođe bila uključena u priču (Eriksen, 2002, 23). Ovo je slučaj i u komunikaciji između slovenskih govornika koji pripadaju različitim religijskim grupama. Postoje standardizovani odnosi između pripadnika ovih grupa, pa stoga kada oni ustanove ko su, znaju kako da se odnose jedni prema drugima. Obrasci ponašanja variraju u odnosu na osobe uključene u komunikaciju, ali sam u Skadru primetila da ukoliko je religija ili etnički identitet poznat, osoba zna koje bi ponašanje prema drugome bilo prikladno.

Socijalni antropolozi se slažu da stereotipi postoje i među dominantnim grupama kao i onima koje su im podređene, i da su one rasprostranjene u društvu sa znatnim razlikama u moći (Eriksen, 2002, 24-25). U Skadru sam primetila da se „Vrakačor“ povezuje s osobama koje su sklone ogovaranju ili manipulaciji, dok se „Naški“ povezuju sa sporim, neradnim ili lenjim ljudima. Ipak, dublje posmatranje otkriva i stereotipe unutar grupe, stereotipe koje pripadnici zajednice imaju o sebi samima. Stoga, muslimanski Sloveni sa sela sebe vide kao inteligentne, vredne i ponosite na svoje poreklo, dok gradski pravoslavni Sloveni sebe smatraju saosećajnim, prijateljski nastrojenim, čestitim i ponosnim na pripadnost Srpskoj pravoslavnoj crkvi. Stereotipi o sebi i svojoj grupi takođe uče pripadnike zajednice o sopstvenim vrlinama i tuđim manama. Očito, kroz autostereotipizaciju pripadnici grupa definišu granice grupe, prenose informacije o vrlinama grupe i uspostavljaju ili nekako impliciraju superiornost sopstvene grupe. Primetila sam, međutim, da pripadnici obe podgrupe zajednice slovenskih govornika u Skadru ne pokazuju distancu jedni prema drugima. Ukoliko i postoji nekakva društvena distanca ili bliskost, ona je uglavnom vezana za lokaciju i društveni status pre nego za religiju. Oni provode vreme zajedno, redovno idu u kućne posete jedni kod drugih, učestvuju u porodičnim i religijskim svečanostima, i priznaju da ugovaraju verski mešane brakove, ali u okviru jedne etničke grupe.

Sloveni su bili bilingvalni bilo po izboru bilo po nužnosti. Ali, njihov albanski se razlikuje od standardnog albanskog i odgovara skadarskom dijalektu, koji je sam po sebi drugačiji od standardizovanog albanskog jezika. Pitanje standardizacije albanskog jezika je

složeno i zahtevalo bi opširnije razmatranje, pa ovde samo napominjem da postoje značajne semantičke, morfološke, leksikografske i fonetske razlike između albanskog jezika koji se govori u Skadru i okolini i standardnog albanskog. Skadarski dijalekat zbližava ne samo albanske govornike sa Slovenima, nego i s ostalim Albancima u drugim delovima zemlje. Sličan proces, ali na drugom nivou, uočila sam i među slovenskim govornicima. Za njih, jezik je medijum stvaranja identiteta i grupne identifikacije. Tokom komunističkog perioda, kada je zajednica osećala da je njen kulturni identitet posebno ugrožen, jezik je postao sredstvo samoidentifikacije i samoisticanja. Danas, članovi grupe jezik direktno povezuju sa njihovim samoodređenjem *kulturnog* identiteta, stavljajući mitsko poreklo na drugo mesto. Slovenski jezik je stoga stekao simboličku vrednost koja prevazilazi njegovu pragmatičku upotrebu i vremenom je postao „totem“ srpsko-crnogorske grupe (Kramsch, 2009, 75). Međutim, ova totemizacija maternjeg jezika nije samo obezbedila opstanak grupe, već je isto tako dovela do njene stigmatizacije i kategorizacije kao „drugih“ nasuprot dominantnoj albanskoj kulturi. Stoga, njihovo znanje skadarskog dijalekta albanskog jezika čini ih insajderima unutar šire grupe govornika albanskog, ali nasuprot Skadranima, to jest albanski govornici u Skadru i okolini vide Slovene kao autsajdere. Jezik je, stoga, više nego drugi kulturni slojevi uzrokovao proces njihovog isključenja u odnosu na Skadrane (isto, 9). Ova interkulturalna komunikacija po dvo- ili višejezičnim nivoima dovela je do specifičnog lingvističkog procesa među govornicima slovenskog porekla. Oni su razvili osoben srpsko-crnogorski dijalekat i akcenat, diskurzivne oblike, način govora, i oni unose elemente iz albanskog u srpski jezik, bilo reči ili čitave rečenice. „Jezički prelazi“, smatra Kramš (Kramsch) „omogućavaju govornicima da izmene registar u okviru iste konverzacije“ (Kramsch, 1998, 70). Prelazeći iz jednog u drugi jezik, kao čin novog identiteta, pripadnici grupe u gradskoj i seoskim sredinama u Skadru identifikuju sebe kao pripadnike skupine „Srbo-Crnogorci iz Skadra“, a tako ih identifikuju i drugi. Čini se da iz ovoga oni crpu osećaj kulturnoj identiteta i kontinuitet svoje pripadnosti grupi, kojoj je u svakodnevnoj interakciji teško odrediti granice.

Kao što je ranije pomenuto, srpsko-crnogorska zajednica bila je izrazito diskriminirana za vreme diktature Envera Hodže (Enver Hoxha). Jezik je bio u samom središtu ove diskriminacije. Sloveni su komunicirali samo privatno i sa članovima porodice ili grupe, ali stalno nastojeći da sakriju svoju komunikaciju na maternjem jeziku od dominantne kulture, ili jednostavno od ušiju onih koji su radili za Službu bezbednosti (Sigurimi). Tokom ovog perioda mnoge porodice prestale su da govore na srpskom u svojim kućama, i retko su svojoj deci prenosili maternji jezik. Uz to, od uvođenja jugoslovenske nacionalnosti kao kategorije 1968. godine, zajednica je bila prinuđena da promeni slovenske završetke svojih prezimena u albanske. Tako su porodična prezimena izostavljanim srpskog „ić“ i albanizovana, na primer iz Kadić u Kadia (prema intervjuu s predsednikom udruženja Morača Rozafa u sedištu udruženja 2015. godine). Ipak, treba napomenuti da je srodne restriktivne mere režim takođe primenjivao i prema Albancima. U tom smislu, slovenska zajednica u Skadru bila je isto tako deo novog „komunističkog društva“ i pretrpela je iste političke, društvene i kulturne posledice.

Važno je uočiti jednu veoma interesantnu pojavu, koja se odnosi na mnoštvo etnonima koji su u upotrebi. Kako sam zapazila u svojim intervjuima, mnogi pripadnici grupe koji su rođeni neposredno pre, za vreme i posle Drugog svetskog rata sebe identifikuju koristeći različita imena, od kojih su tri dominantna, naime „Sloveni“, „Jugosloveni“ i „Crnogorci“. Oni retko koriste pojam „Srbin“, što je i razumljivo, budući da je posle 1948. godine albanski režim ovo ime povezivao s uvredljivim i čak i opasnim konceptima kao što su „revizionisti“, „neprijatelji naroda“ ili „šovinisti“. Važnu ulogu u ovom procesu imali su udžbenici istorije, koji su u potpunosti usvojili ovo shvatanje istorije koje su promovisale komunističke vlasti.

Na osnovu intervjua koje sam vodila, rekla bih da je kolektivni identitet slovenske manjine u Skadru za vreme komunističkog perioda bio zasnovan na tri kriterijuma: zajednički jezik, poreklo i rodna gruda. Ovo je zajednici obezbeđivalo etničku i društvenu koheziju, iako krhku i stalno viđenu kao ugroženu. Zanimljiva vezanost je između pojmova „Sloven“ i „Jugosloven“. Prvi se odnosi na maternji jezik i kao takav se doživljava kao osnovni. Drugi je došao kao rezultat političkih promena posle 1948. godine, kada su ga vlasti u Albaniji koristile kao imenitelj za svo slovensko stanovništvo. Međutim, moji intervjui su pokazali da mnogi članovi zajednice, posebno oni koji pripadaju starijim generacijama, uzimaju u obzir i svoje poreklo ili rodno mesto svojih porodica, i na osnovu toga se identifikuju kao Crnogorci ili Srbi.

Konstruisanje srpskog ili crnogorskog identiteta među novim generacijama je proizvod demokratskih promena u Albaniji. Ovi novi identiteti, a kod većine je reč o srpskom identitetu, rezultat su, izgleda, aktivnosti nekoliko kulturnih i verskih udruženja na terenu, kao i politike srpske vlade. Veliki broj mladih ljudi rekao mi je da se osećaju više kao Srbi nego kao Crnogorci, a glavni razlog za to je što su mnogi od njih odgajani u Srbiji pošto su njihovi roditelji napustili Albaniju i emigrirali u Saveznu Republiku Jugoslaviju početkom devedesetih godina dvadesetog veka, što detaljnije razmatram u drugom delu rada.

Iseljavanje i konstrukcija migrantske kulture

Pad komunističkog režima u Albaniji, uz druge posledice, doveo je takođe i do ključnog događaja koji je duboko uticao na život Srbo-Crnogoraca u Skadru i Albaniji, naime na proces iseljavanja. Kao i drugde na Balkanu, i u Albaniji je pad komunizma uticao na državne granice: neke granice su nestale, dok su druge postale „meke“ (De Rapper, 2007, 566). Usledili su krupni migracioni procesi, posebno iz Albanije u Grčku i Italiju, ali isto tako i prema Makedoniji i Jugoslaviji. Procenjuje se da je blizu 1,5 miliona Albanaca, što je ravno gotovo polovini stanovništva od 3,2 miliona, emigriralo između 1990. i 2010. godine (World Bank, 2011, 54). Dvojica vodećih naučnika u oblasti studija migracije, Rasel King (Russell King) i Džuli Vulnetari (Julie Vullnetari), smatraju da se „iseljavanje iz Albanije može videti kao odgovor na niz odlika albanske politike, demografije, ekonomije i kulture. Iznad svega, to je bila strategija gole borbe za opstanak za one pojedince i domaćinstva koji su najviše stradali u haotičnoj tranziciji

posle komunizma, ostavši bez mogućnosti za zaradu i pristup strukturama socijalne podrške“ (King i Vullnetari, 2003, 6). Loša ekonomska situacija očigledno je bila glavni uzrok iseljavanja. Bruto nacionalni dohodak pao je za preko 50 procenata između 1989. i 1992. godine, a nezaposlenost je porasla na 40 procenata. Severni delovi Albanije našli su se pred većim iskušenjima u odnosu na druge regije ali, uopšteno gledajući, stanje finansija u čitavoj zemlji bilo je veoma loše (Bumçi, 2002, 40).

Pre pada komunizma Skadar je bio jedan od glavnih urbanih i industrijskih centara u Albaniji. Ekonomska situacija u gradu dramatično se promenila za veoma kratko vreme. Fabrike su bankrotirale, poljoprivredna dobra su zatvorena, a zemlja je postala predmet privatizacije. Sve ovo je dovelo do velike nezaposlenosti i nerazvijenosti. Svetska banka je u kvalitativnoj analizi siromaštva u Albaniji tokom prvih godina postkomunističke tranzicije (odnosno, do 1995. godine), Skadar svrstala u slabo razvijenu oblast u poređenju s drugim delovima Albanije. U dokumentu se iznosi sledeći zaključak: „procenjuje se da je 60 procenata stanovništva Skadra siromašno“ (De Soto i dr., 2002, 108). Uopšte uzev, mnogi izveštaji sa početka devedesetih godina prošlog veka ukazuju da je 40-50% radne snage u gradu nezaposleno (De Soto i dr., 2002, 109; Bumçi, 2002, 40).

Sve ovo je uticalo na nagli porast iseljavanja, posebno u Italiju i Grčku. Srpsko-crnogorska zajednica, međutim, sledila je drugačiji put iseljavanja, koji je vodio u ondašnju Jugoslaviju. Prema izveštajima udruženja Morača-Rozafa, blizu 3.000 Srbo-Crnogoraca iz skadarskog kraja emigriralo je u Jugoslaviju. Velika grupa pravoslavnih hrišćana, stanovnika Skadra i oblasti oko Vrake, iselila se početkom devedesetih godina prošlog veka u Jugoslaviju, iako ima pokazatelja da se oko 600 njih vratilo u Skadar nakon jedne decenije (Skutsch, 2005, 64). Rečima jedne od intervjuisanih osoba: „Bili smo spremni da se iselimo, tako kako smo rasli i obrazovali se bili smo spremni da napustimo Albaniju prvom prilikom. I ja sam tako i uradio, čim su granice bile otvorene uzeo sam porodicu sa sobom i odveo ih u Jugoslaviju, tražeći bolji život“. Ove reči nisu neobične ako imamo u vidu da je za vreme Hodžinog režima svaki pokušaj emigracije posmatran kao čin izdaje i kažnjavan smrću ili dugotrajnom robijom. Visokonaponska oграда sa brojnim stražarskim kulama prostirala se duž cele granice sa Grčkom i bivšom Jugoslavijom (King i Vullnetari, 2003, 7). Čitava granica sa Jugoslavijom, ali pre svega Skadarsko jezero, selo Velipoja na jadranskoj obali, selo Zogaj na Skadarskom jezeru i najsevernija sela Vermoš (Vermosh) u Velikoj Malesiji (Malësia e Madhe), Koplík i Hot-ski Han (Hani i Hotit), smatrana su prvim odredištem za ilegalne prelaskе granice u Jugoslaviju. Na osnovu intervjuа koje sam sproveda u Skadru, ima naznaka da su pripadnici srbo-crnogorske zajednice i ranije pokušavali da prebegnu u Jugoslaviju, iako nema egzaktnih podataka oko tih ilegalnih prelazaka granice. Stoga ne čudi da su, kada je režim počeo da se raspada, ljudi počeli da beže iz Albanije, a za srbo-crnogorsku zajednicu Jugoslavija je predstavljala prirodan izbor.

Ali, uskoro će rat u Jugoslaviji i sankcije stvoriti nove okolnosti, pa će Albanija uopšte uzev, i Skadar posebno, postati jedna od kapija na kojima se embargo lomio, posebno kada je reč o krijumčarenju benzina i druge robe. U početku, pripadnici srbo-

crnogorske zajednice emigrirali su u Jugoslaviju u nadi da će tamo naći posao i bolji život. Međutim, s vremenom, uspostavljene su porodične veze i tokom svojih intervjua gotovo svi su govorili o rođacima koji žive u Crnoj Gori ili Srbiji. Srpska vlast pokušala je da naseli neke od ovih emigranata na Kosovo, u oblast Kosova Polja. Kako su mi to napomenuli mnogi od svojih sagovornika, oni su se prilikom iseljavanja nadali životu u urbanim i razvijenim oblastima. Umesto toga, ponuđene su im kuće usred Kosova u situaciji koja je bila prilično napeta. Umesto novog života u „obećanoj zemlji“ u Beogradu ili Podgorici, rečima jednog sagovornika, „doseljenici su smešteni u kuće koje je vlast planski sagradila, tako stvarajući imigrantsko selo“. Migranti iz ruralnih i poljoprivrednih krajeva nekako su se prilagodili novim uslovima, ali oni koji su bili poreklom iz Skadra i koji su imali visoko obrazovanje brzo su se razočarali. Za mnoge su, ipak, sankcije nametnute Jugoslaviji od samog početka stvorile ogromne prilike za dodatnu, a vremenom i znatnu, zaradu.

Embargo je postao značajan izvor prihoda i za stanovnike Skadra. Od 1993. do kraja 1995. godine, albansko-crnogorska granica transformisala se u dinamičnu graničnu oblast koja je donosila važan izvor prihoda. Glavne ekonomske aktivnosti bile su vezane za šverc nafte i drugih proizvoda i sitnu međugraničnu trgovinu Albanaca i Srbo-Crnogoraca iz Skadra koji su svoje proizvode prodavali u Crnoj Gori. Albanci su često imali problem da dobiju jugoslovensku vizu. Srbi i Crnogorci su mogli da dobiju pomoć od udruženja „Morača-Rozafa“, koje je u godinama sankcija postalo veoma aktivno i značajno znatno više nego što bi se to reklo na osnovu broja njihovih članova. Budući da je bilo u mogućnosti da obezbedi vize za one koji su bili zainteresovani za trgovinu i druge aktivnosti, udruženje se ubrzo pozicioniralo kao važan činilac u prekograničnoj trgovini (Bumçi, 2002, 15).

Posle nekoliko godina provedenih u Crnoj Gori i Srbiji, neki Srbi i Crnogorci su se vratili u Skadar. Znanje jezika i posedovanje jugoslovenskih dokumenata pomagalo im je u trgovini i švercu robe iz Albanije u Crnu Goru. Pripadnici oba pola učestvovali su u švercu,¹⁷⁰ premda sagovornici tokom intervjua ovu aktivnost nikada nisu tako nazivali, već su govorili o „trgovini“. Oni bi svakodnevno prelazili na drugu stranu i trgovali u Podgorici ili na pijaci u Tuzima, 13 kilometara od granice odnosno graničnog prelaza Hani-Hotit-Božaj.¹⁷¹ To je bila velika pijaca, na koju su dolazili da pazare ne samo Crnogorci već i kupci iz Srbije, što je znatno povećalo potražnju za robom (Bumçi, 2002). Stoga, prekogranična trgovina pretvorila se u važan izvor prihoda za Srbo-Crnogorce iz Skadra, ali su zapravo, zahvaljujući ovoj trgovini i sami Albanci imali koristi. Ovo je dovelo do uspostavljanja novih inter- i intraetničkih veza, i pripadnici srbo-crnogorske zajednice našli su se u novom, znatno složenijem sociokulturnom sistemu nego što je to bio prethodni u doba komunističkog režima. Rezultat je bio da je zajednica postala svesnija svog etničkog identiteta, dok je nivo priliva novca iz Crne Gore predstavljao dodatni uticaj u ovom ekonomskog procesu.

¹⁷⁰ Ova aktivnost poznata je i kao „sitna prekogranična trgovina“ ili „torbarenje“ (*bag trading*).

¹⁷¹ Uglavnom su prodavali odeću, kozmetiku itd., a kupovali proizvode poput brašna, krompira, piva, banana itd., koje bi preprodavali na skadarskom „pazaru“.

O popisu stanovništva iz 2011. godine

Albanskoj državi decenijama su nedostajali osnovni podaci o njenim građanima. Slična situacija se nastavila tokom tranzicionih godina i prelaska na demokratski sistem, jer puni i pouzdani podaci o društvenom stanju u državi – uslovima stanovanja, demografiji, socijalnim i ekonomskim karakteristikama – teško da su bili dostupni iz prethodnih popisa stanovništva. Na zahtev Evropskog parlamenta da ispuni međunarodne standarde i preporuke za pristupanje Evropskoj uniji, Albanija je odlučila da primeni čitav niz aktivnosti vezanih za registraciju stanovništva i životnih uslova, uključujući tu i princip samoodređenja nacionalne pripadnosti. Popis je tako sadržao i pitanja vezana za etničko poreklo, religijsku pripadnost i maternji jezik, na koja nije bilo obavezno odgovoriti, što je predstavljalo napredak u oblasti ljudskih prava, a time i jedno od glavnih ostvarenja albanske države u pogledu članstva u EU.

Popis je bio osmišljen i podržan kroz EU IPA („Instrument for Pre-accession Assistance“) projekat sa ciljem da pomogne u osnaživanju albanskog statističkog sistema.¹⁷² Napokon, posle toliko vremena moglo bi se reći da je albanska država sprovodila nacionalni popis stanovništva koji je uključivao pitanja vezana za etničku i versku pripadnost, što su odavno zahtevale etničke političke grupacije, kao i predstavnici verskih zajednica. Verovalo se da sakupljanje podataka o etničkim zajednicama i verskoj pripadnosti na popisu može pomoći u uspostavljanju prikladne politike prema manjinama i može staviti tačku na sporne tvrdnje o broju manjina u Albaniji. Istovremeno, za pripadnike manjinskih grupa, ovo je predstavljalo dugo željenu priliku da slobodno iskažu svoj etnički i verski identitet.

Tokom svih pripremnih faza popisa, predstavnici udruženja nacionalnih i jezičkih manjina uspostavili su „Radnu grupu“ kako bi pratili svaki korak procesa registracije. „Radna grupa“ je takođe bila ovlašćena da komunicira direktno sa albanskom vladom i INSTAT-om na odgovarajućem definisanju etničkih pitanja u registracionom formularu. Ali, autori cenzusa su u poslednjoj verziji napravili neke izmene koje su bile u suprotnosti sa glavnim zahtevima predstavnika manjinskih zajednica. Promene na Upitniku su izvršene u formulaciji koja se odnosi na identitetske kategorije. Ispostavilo se da odeljak o etnicitetu sa pitanjem „Kojoj etničkoj grupi pripadate?“ sadrži neke proizvoljne izmene u predloženim odgovorima. Jedini predloženi odgovor u Upitniku bio je „albanska narodnost“ (štampan masnim slovima), dok su kategorije Srbo-Crnogorci, Grci, Makedonci, Romi, Vlasi, Bošnjaci i drugi, zamenjeni odrednicom „drugo“. Rezultat je bio da nova formulacija tehnički nije omogućavala manjinama pravo na izražavanje svoje etničke, kulturne i jezičke pripadnosti. Ova činjenica određuje položaj manjina u Albaniji kao naglašeno marginalizovan.

Predstavnici manjina koje su činili „Makedonska alijansa za integraciju“, udruženje „Morača-Rozafa“, udruženje „Amarodrom“ i udruženje „Arâmânii din Albania“ (Udruženje Vlaha Albanije) reagovali su na ovo na konferenciji za štampu, iznevši stav da su

¹⁷² Eurostat je održao Albanski zavod za statistiku (INSTAT) u pripremi popisa.

Vlada i INSTAT prema albanskom ustavu obavezni da sprovedu mere za zaštitu manjina i transparentnost za vreme popisa stanovništva, i doneli deklaraciju koja je sadržala nekoliko osnovnih zahteva:

Savet je u deklaraciji posebno istakao da je ova mera – izmena kategorije identiteta u Upitniku, iskorišćena kao sredstvo pritiska protiv slobodnog izražavanja etničkog identiteta manjinskih grupa. Zbog toga je Savet zahtevao da albanska država izvrši izmenu na način koji bi obuhvatio sve nacionalne i jezičke manjine.

Imenovanje po jednog člana Saveta i Državne komisije za manjine u Centralnu komisiju za popis stanovništva i naselja, uz zahtev da oni budu ravnopravni u procesu odlučivanja o pitanjima vezanim za manjine (Član 15. Konventa o zaštiti prava manjina).

Uključivanje predstavnika manjina u registracioni proces na terenu, konkretno u onim oblastima gde se nalaze manjine.

Podaci o samoodređenju vezani za etnicitet moraju biti uključeni u Javni registar, u rubriku „Nacionalnost“. Zahtevano je i da se izmeni Zakon o matičnim knjigama, jer su u njima pripadnici manjina rođeni za vreme komunizma upisani kao Albanci i sa albanskim imenima i prezimenima, kako bi podaci o nacionalnoj pripadnosti građana mogli da se koriste za sprovođenje kulturne, jezičke, obrazovne i predstavničke politike.¹⁷³

Nasuprot tome, albanski nacionalisti, poput „Crveno-Crne Alijanse“ („Aleanca Kuq e Zi“), videli su popis, preciznije uvođenje kategorija etničke i verske pripadnosti, kao fatalnu prepreku ostvarenju principa *homogene* albanske nacije. Pod parolom „Sudbina Albanije pripada Albancima!“ korišćenom u nacionalnom pokretu u devetnaestom veku, lider AKZ-a, Krešnik Spahiu (Kreshnik Spahiu), više puta je izlazio u javnost pozivajući Albance da bojkotuju tri pitanja na popisu: etnicitet, religiju i maternji jezik. Mišljenja i stavovi AKZ-a iznošeni su gotovo patološki i rasističkim jezikom mržnje prema Drugome (Anderson, 1991, 141).

Ukratko, pitanje etniciteta i religije pokrenulo je oštre polemike u medijima i na socijalnim mrežama koje su nalikovale bitkama između nacionalista, predstavnika vlasti (INSTAT), neprofitnih organizacija za zaštitu ljudskih prava i predstavnika nacionalnih i jezičkih zajednica. Svaki tabor tražio je uporište za ostvarivanje svojih interesa i prava. Pored toga, zahtevi AKZ-a upućeni građanima da se spreči proces registracije u tom su trenutku imali tako negativan uticaj da je popis izgubio svoju funkciju. Predvodnici manjinskih zajednica (uključujući i srpsko-crnogorsko udruženje „Morača-Rozafa“), odgovorili su na ovo pozvavši svoje članove da ne učestvuju u popisu, ukazujući na to da je pravo na slobodno izražavanje sopstvenog identiteta efektivno učinjeno neustavnim, uvođenjem amandmana u julu 2011. godine koji su predstavljali zloupotrebu pravnih propisa.

Uopšte uzev, proces statističkog sakupljanja podataka takođe je pokrenuo debatu o kvalitetu popisa stanovništva. U mojim intervjuima u Skadru ustanovila sam da svega 15 procenata zajednice veruje da je popis pružio tačnu sliku etničkog i verskog sastava zemlje. Polovina ispitanika potvrdila je da ih niko iz popisne komisije nije kontaktirao,

¹⁷³ Deklaracija Saveta manjina doneta je 6. novembra 2010. godine, a originalni transkript na albanskom jeziku može se naći bilo putem Jutjuba ili Fejsbuk stranice udruženja „Morača-Rozafa“.

dok je druga polovina potvrdila da je formular popunjavao običnom olovkom (nasuprot zakonskoj obavezi koja nalaže upotrebu hemijske olovke ili penkala). Prema mom istraživanju i uvidu u popis od INSTAT-a, popis nije obuhvatio podatke sakupljene u selima oko Skadra i delovima grada u kojima žive pripadnici srbo-crnogorske manjine. Pripadnici manjine su mi tokom terenskog istraživanja sprovedenog 2015. godine rekli da niko nije zakucao na njihova vrata, i da nikada nisu ni videli taj formular. Neki informati su čak naglasili da su popisivači zanemarili njihove odgovore na pitanja vezana za religiju i etnicitet.

Zaključak

Kako je već pomenuto, popis je počeo uz reakcije i prigovore etničkih i jezičkih manjina, koje nikada nisu prihvatile zvanične rezultate; štaviše, tvrdile su da su oni krivotvoreni (Identitet, 2015). Gledajući unazad na popis kada je u pitanju srbo-crnogorska manjina, i sama sam došla do istih zaključaka. Pre svega, fikcija je da je popis obuhvatio sve građane, kao i da svačijem identitetu pripada samo jedno, čvrsto određeno mesto. Dalje, autori popisa nisu prepoznali Srbo-Crnogorce, pa je konačan rezultat zanemarljiv u odnosu na stvaran broj onih koji čine ovu zajednicu. Treće, posle 80 godina nemogućnosti da otvoreno izražavaju svoj identitet, pripadnici ove manjine i dalje oklevaju da koriste to svoje pravo, a rezignacija zbog odredaba popisa dodatno je otežala njihovo iskazivanje etničke i religijske pripadnosti. Najzad, nejasne i izmenjene odredbe u Upitniku razotkrivaju popis kao svojevrsnu političku travestiju i uklapaju se u opštu sliku jednog ideološkog projekta koji, kako ističu neki autori (Endresen, 2014), predstavlja sekularno nastojanje da se naglasi nacionalno jedinstvo i stvori kulturalno homogen koncept nacije.

Literatura:

AK, *Aleanca Kuq e Zi*, [Online] Dostupno na:<http://www.aleancakuqezi.al/> [Pristupljeno: 18. maja 2014].

BEQJA, H (2006) Mirash Ivanaj - një legjendë, *Politika dhe Shoqëria*, Vell.9, Nr. 16, IS&ISPS, Tirana, 104-109.

BUMÇI, A. (2002). *Cross-Border Cooperation Between Albania and Montenegro*, [Online] Center for Policy Studies, CEU, Available from: <file:///D:/My%20Documents/Downloads/Bumci.pdf>, [Pristupljeno: 20. maja 2015].

DE RAPPER, G. (2007). The Greek-Albanian Border and its Impact on Local Populations, *Cahiers Parisiens / Parisians Notebooks* 3, 566-575.

DE SOTO, H. i dr. (2002) *Poverty in Albania: A Qualitative Assessment*. A World Bank Technical Paper, No. 520, Washington: World Bank.

ENDRESEN, C. (2014) Status Report Albania 100 years: Symbolic Nation-Building Completed?. Kolstø, P. (ur.), *Strategies of Symbolic Nation-building in South Eastern Europe*, London: Ashgate.

ERIKSEN, H. Th. (2002) *Ethnicity and Nationalism: Anthropological Perspectives*, London: Pluto Press.

Facebook, Moraca Rozafa Fan Page. [Online] Available from: <https://www.facebook.com/moraca.rozafa/posts/>, [Pristupljeno: 6. april 2015].

GAZETA TEMA. (2011) *Aleanca Kuq e Zi: Censusi te shpallet i pavlefshem*, [Online] Available from: <http://www.gazetatema.net/web/2011/10/30/aleanca-kuq-e-zi-censusi-te-shpallet-i-pavlefshem/> [Pristupljeno: 30. oktobar 2011].

IDENTITET. (2015) *The Celebration of Orthodox Christmas in Vraka* [Online] Available from: <http://www.identitet.al/en/festohen-kristlindjet-ne-vrake/>, [Pristupljeno: 20. maj 2015].

INSTAT. (2011) *Census 2011*. [Online] Dostupno na: <http://www.instat.gov.al/en/census/census-2011/census-2011-prefectures> [Pristupljeno: 28. maj 2013].

INSTAT, (2011) *Questionnaire*. [Online] Dostupno na: <http://www.instat.gov.al/en/census/census-2011/questionnaire>. [Pristupljeno: 14. maj 2013].

INSTAT, (2011) *Census Data 2011*. [Online] Dostupno na: <http://www.instat.gov.al/en/census/census-2011/census-data.aspx> [Pristupljeno: 14. maj 2013].

KING, R. i VULLNETARI, J. (2003) *Migration and Development in Albania*, [Online] Dostupno na: <http://www.migrationdrc.org> [Pristupljeno: 9. jun 2013].

KRAMSCH, C. (1998). *Language and Culture*, Oxford : Oxford University Press.

KRAMSCH, C. (2009). *The multilingual Subject*, Oxford: Oxford.

KSHM, (2011) Komiteti Shteteror i Minoriteteve, [Online] Dostupno na: www.kshm.gov.al, [Pristupljeno: 17. novembar 2012].

LUARASI, P. (2003), Mirash Ivanaj deshmon per E. Hoxhen dhe historine [Online] Dostupno na: <http://www.forumishqiptar.com/threads/28722-Mirash-Ivanaj-deshmon-per-E-Hoxhen-dhe-historine> [Pristupljeno: 14. jun 2015].

ORTANOVSKI, V. (2000), *Minorities in the Balkans*, New York: Transnational Publishers.

SKUTSCH, C. (2005) *Encyclopedia of the World's Minorities*, NY: Routledge.

INSTAT, Rezultatet Kryesore te regjistrimit te popullsisë, 2012, 33 et passim.

World Bank. (2011) *Migration and remittances factbook*. [Online] Dostupno na: <http://siteresources.worldbank.org/INTLAC/Resources/Factbook2011-Ebook.pdf> [Pristupljeno: 1. jul 2014].

XHAXHO, M. (2007) *Minority Rights and the Republic of Albania: Missing the Implementation*. Master Thesis, Faculty of Law, Lund University. [Online] Dostupno na: <https://lup.lub.lu.se/student-papers/search/publication>, [Pristupljeno: 6. april 2015].

Youtube, (2010), *ASSEMBLY DECLARATION OF MINORITIES RELATING THE CENSUS*. [Online] Dostupno na: <https://www.youtube.com/watch?v=M-jH9r6nQ0w>, [Pristupljeno: 6. april 2015].

Youtube, (2011) *Aleanca Kuq e Zi protesta ne shtator*, [Online] Dostupno na: <https://www.youtube.com/watch?v=VJYn6H0KZNA>, [Pristupljeno: 10. septembar 2013].

Inis Shkreli,

University Babeş-Bolyai, Cluj-Napoca

Serbian-Montenegrin Minority of Shkodra: a Contested Identity

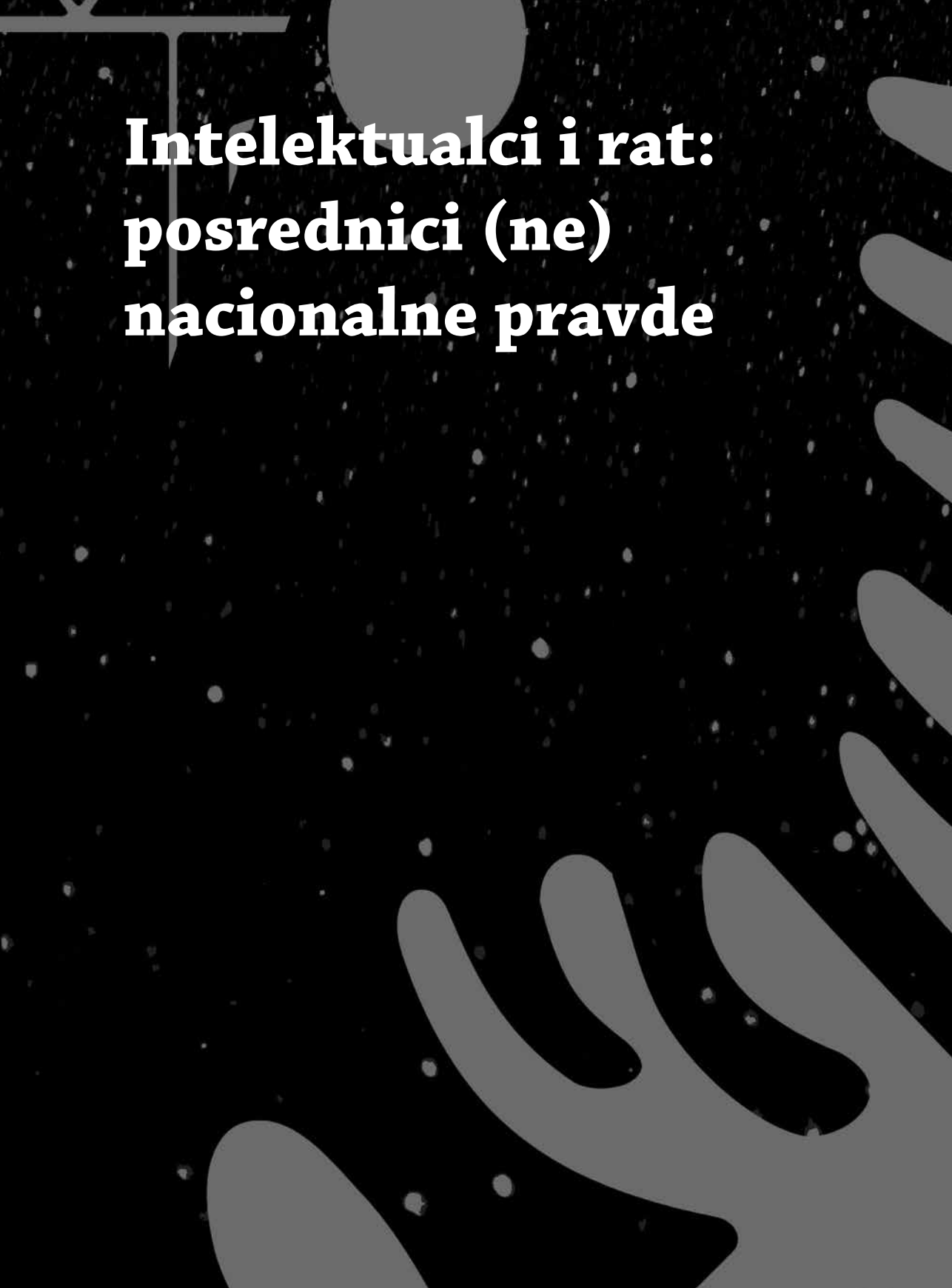
Abstract:

This paper presents the historical and present situation of the Serbian and Montenegrin minority in the district of Shkodra in Albania. The paper focuses on components that form the collective identity: (1) language that is a strong reference to ethnic identity; (2) religion and self-stereotypes that play an important role in defining the boundaries of the group and also create the categories (sub-groups) inside the Slav speaking community in Shkodra. The second part of the paper focuses on the chaotic transition from communism in Albania, which influenced migratory movements of Serbians-Montenegrins towards the origin country, Yugoslavia. Ultimately, I discuss the 2011 Albanian Census, praised as the first Albanian census after 80 years to include the questions on religion and ethnicity, and argue that it was not fully representative when it comes to Serbs or Montenegrins and other minorities due to some discriminatory elements towards them which it involved.

Key words:

Serbo-Montenegrins, Albania, Shkodra, Minorities, Identity

The background is dark with a star-like shape in the top left, a large circle in the top center, and a stylized hand-like shape on the right side. The text is white and bold.

**Intelektualci i rat:
posrednici (ne)
nacionalne pravde**